

HİTİT VE ESKİ MİSİR'DA TEKNOLOJİK BİR SİLAH: SAVAŞ ARABALARI**Yasin GÜR**

Yüksek Lisans Öğrencisi

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü

guryasin55@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8374-8062

ÖZ

Bu çalışmada, savaş arabalarının ilk kez ne zaman kullanıldığı, savaş arabalarının zamanla nasıl geliştirildiği, savaş arabası yapılırken hangi malzemelerden yararlandığı, Hitit ve Eski Mısır krallığında savaş arabalarının nasıl ve kimler tarafından kullanıldığına dair bilgiler yazılı ve görsel kanıtlara dayanılarak ele alınmaktadır. Savaş arabasına dair ilk görsel kanıtlar Sümerler tarafından yapılan Ur Standardı (MÖ. 2600) ve Akbabalar Steli (MÖ. 2500) üzerinde bulunmaktadır. Parmaklı tekerleğin kullanımına dair bulgular ise Güney Urallar ve Kuzey Kazakistan bölgesindeki mezar buluntularından (MÖ. 2000-1850) gelmektedir. Anadolu'da, Kültepe kazılarında bulunan silindir mühürlerin üzerinde savaş arabaları bulunmaktadır. Savaş arabalarının en önemli parçası olan atların, koşumlanmadan önce ne tür eğitimlerden geçirilmesi gerektiğini anlatan Kikkuli metni son derece önemli bir kaynaktır. Savaş arabalarının bakımı ve gideri çok olduğundan her kesimin sahip olabileceği bir silah olmamış, yalnızca soylu insanlar tarafından kullanılmıştır.

Hititler savaş arabalarını dışarıdan almış ve zamanla geliştirmişlerdir. Hitit savaş arabasının kullanımını içeren birincil kaynaklar bulunmaktadır. Hititler, savaş arabalarını savaş meydanlarında kullanmış, komşu krallıklarla yapılan anlaşmalarla da savaş arabası desteği almışlardır. Hitit savaş arabaları, altı parmaklı ve dikdörtgen şekilde yapılmıştır. Arabalara iki adet at koşumlanmıştır. Arabaların kabinleri hayvan derileri ile kaplanmış, iki veya üç kişiden oluşan asker grubu tarafından kullanılmıştır. Hitit tarihinde bilindiği kadarıyla ilk defa savaş arabaları Anitta döneminde kullanılmıştır. Eski Mısır krallığına savaş arabaları Hiksosların istilası sonucu (MÖ. 1650) girmiştir. Mısırlılar, Hiksoslardan gördükleri savaş arabalarını benimsemiş ve geliştirmişlerdir. Mısır'da savaş arabaları ilk defa Kamose'nin krallığı döneminde (MÖ. 1555-1550) kullanılmıştır. Mısır savaş arabalarından bahseden birçok yazılı ve görsel kanıt bulunmaktadır. Genellikle tapınak duvarları ve kral yıllıkları savaş arabalarından bahsetmektedir. Mısır savaş arabaları, başlarda dört parmaklı daha sonra ise altı parmaklı yapılmıştır. Arabanın kabini hayvan derileri ile kaplanmış, Arabayı iki asker kullanmıştır. Savaş arabasına iki at koşumlandırılmıştır. Mısırlılar, araba yapımında kullanılacak olan ahşap türlerini genellikle dışarıdan ithal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Eski Mısır, Savaş Arabası, At, Tapınak.

A TECHNOLOGICAL WEAPON IN HITTITE AND ANCIENT EGYPT: CHARIOTS

ABSTRACT

This study addresses the historical use of chariots, their development and their, production materials by using written and visual evidence. This way the Hittite and Egyptian chariot methods and owners discussed. The first visual evidence of the chariot is found on the Standard of Ur (2600 BC) by the Sumerians and the Stele of the Vultures (2500 BC). Findings on the use of the spoke wheel come from burial finds (2000-1850 BC) in the Southern Urals and Northern Kazakhstan. There are chariots on the cylinder seals found in Anatolia's Kültepe excavations. An extremely important source is the Kikkuli text, which tells how the horses, the most important element for chariots, should be trained before being harnessed. Because of the high maintenance and expense of chariots, not everyone can own a horse. They were used only by the elite.

The Hittites imported their chariots and developed them over time. There are primary sources that refer to the use of the Hittite chariot. The Hittites used their chariots on the battlefields and received chariot support through agreements made with neighboring kingdoms. The cabins of the Hittite chariots were rectangular and had six-spoked wheels. Two horses are harnessed to the chariots. The cabins of the chariots were covered with animal skins and were used by a group of two or three soldiers. The first known deployment of chariots in Hittite history date to the Anitta period. Chariots entered the kingdom of ancient Egypt as a result of the invasion of the Hyksos (1650 BC). The Egyptians adopted and developed the chariots they saw from the Hyksos. Chariots were used for the first time in Egypt during the kingdom of Kamose (1555-1550 BC). There is a lot of written and visual evidence that mentions Egyptian chariots. Often temple walls and royal annals mention chariots. Egyptian chariots were originally made with four-sectioned and later six-sectioned spoked wheels. The chariot's cabin was covered with animal skins. Two soldiers used the chariot. Two horses were harnessed to the chariot. The ancient Egyptians often imported wood species to be used in chariot making.

Keywords: Hittites, Ancient Egypt, Chariots, Horse, Temple.

GİRİŞ

Tekerlekli arabalar insanlık tarihinin en önemli icatlarından biridir. Öyle ki serüvenine başlarda yük taşımacılığı ile başlamış, zamanla savaşlarda, törenlerde ve oyunlarda kullanılmaya devam etmiştir (Chondros, vd., 2016: 229). Arabaların kullanımına dair ilk kanıtlar, Sümer şehri olan Uruk'da¹ ele geçen kil tabletlerin üzerindeki piktografik işaretlerdir. Buradaki işaretlerin üçü kızaklı arabayı diğer ikisi ise tekerlekli arabayı tasvir etmektedir (MÖ. 3200-3100) (Piggott,

¹Fırat Nehri yakınlarında kurulan Mezopotamya şehri. İlk olarak 1853-1855 yıllarında William Loftus tarafından kazılmış, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren ise sürekli olarak Alman arkeologlar tarafından kazılmaya devam edilmiştir (Leick, 2010: 181-182).

1968: 82). Yine aynı döneme tarihlenen steatit plak üzerinde bir araç tasviri daha yer almaktadır. Buradaki araba, üstü kapalı ve kızak şeklinde tasvir edilmektedir. Araçta bir kişi oturur vaziyette bulunurken, araba bir veya iki öküz tarafından çekilmektedir (Littauer ve Crouwel, 1979: 13).

Savaş arabalarının, savaş meydanında ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kanıt ise Ur² kraliyet mezarı kazılarında ortaya çıkarılan, deniz kabuğu ve lapis lazuli³ ile işlenmiş bir kutu olan 'Ur Standardı' üzerindeki savaş tasvirlerinden gelmektedir (Hamblin, 2006: 49). Buradaki tasvirde görülen arabalar dört hayvan tarafından çekilmektedir. Bu hayvanlar at değil, yabanî merkeplerdir. Arabanın hantal olması ve merkeplerin güçlerinin de sınırlı olması sebebi ile dört hayvan koşumlu yapılmıştır (Yadin, 1963: 38). Savaş arabasının ağır ve hantal olmasının sebebi masif ahşaptan yapılmış tekerlere ve kabine sahip olmasındandır. Tasvirdeki arabalar çevik olmamakla birlikte manevra kabiliyetine de sahip değillerdir. Bu sebeple, bu arabaların doğrudan saldırı için kullanılmadığı anlaşılır (Nardo, 2009: 59). Savaş arabasının gövdesi, kırmızı boyalı öküz derisi ile ince ahşap dikmelerden yapılmıştır. Zemini dar olduğundan (0,45 – 0,56 metre) sadece bir binici sığabilmektedir. Kabin önü, sürücüyü korumak için yüksek cepheli yapılmış ancak yan paneller kısa tutulmuştur (Stillman ve Tallis, 1984: 119). Masif ağaçtan yapılmış tekerlere sahip bu savaş arabasının, yapılan deneylerde 15-20 km hıza ulaşabildiği anlaşılmaktadır (Anglim, vd., 2002: 81).

Sümer ordusunun en etkileyici örneklerinden biri de Lagaş kralı Eannatum'un⁴, Umma kentinin yenilgisini anlattığı "Akbabalar Steli"dir. (MÖ. 2500) Taş levhanın hem üst hem de alt tarafına işlenen iki tasvirde ordunun zaferi anlatılırken, mağlup olmuş düşmanın durumunu görebiliyoruz (Hackett, 1989: 19). Üstten yuvarlatılmış şekilde yapılan taş levhanın yüksekliği 1,88 metre, genişliği ve kalınlığı ise 11 santimetredir (Moortgat, 1969: 42). Taş levhanın üzerinde, elinde mızrağı olan ve ordunun önünde, savaş arabasına binmiş olan kralın tasviri vardır. Ancak buradaki tasvir zarar gördüğünden dolayı savaş arabasının kabin parçası dışında net bir görüntüsü elde edilememektedir (Winter, 1985: 16).

Katı diskli tekerleğin haricinde parmaklı tekerleğin kullanımına dair en eski kanıt ise Güney Urallar ve Kuzey Kazakistan'daki mezarlarda bulunmuştur. (MÖ. 2000-1850) Sintaşa ve Petrovka kültür bölgesi olarak adlandırılan alan zengin mezar gömülerine sahiptir. Buradaki mezarlarda, sahipleriyle birlikte gömülen arabaların tekerlerinden kalan izleri görüyoruz. Muhtemelen bu izler, ahşaptan yapılan tekerlerin zamanla çürüyerek toprakta iz bırakması sonucunda oluşmuştur. İzlerden, bu tekerlerin 10 ila 12 parmak sayısı aralığında yapıldığı anlaşılmaktadır (Pinheiro, 2010: 11-12; Chondros vd., 2016: 230). Savaş arabaları konusunda

²Irak'ın güneyinde yer alan Mezopotamya şehri. İlk olarak 1918-1919'da Henry Hall tarafından daha sonra 1922-1934 yıllarında Leonard Woolley yönetimindeki Pensilvanya Üniversitesi ve British Museum'un yaptığı ortaklaşa bir çalışma ile kazılmıştır. (Leick, 2010: 178-179).

³ Genellikle koyu mavi ve lacivert renge sahip, takı ve süs eşyası için kullanılan çok değerli bir taş.

⁴Şehir devleti olan Lagaş'ın ilk hanedan kralıdır. Eannatum, (MÖ. 2454-2425) komşu şehir Umma ile sınır kontrolü anlaşmazlığı yaşamış ve Umma ile yapılan savaşta zafer kazanmıştır (Leick, 2010: 52-53). Lagaş, Mezopotamya'nın güneyinde, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında bulunan Sümer şehir devletidir (Wallenfels, 2000b: 44).

araştırmaları olan J. Crouwel ve M. Littauer, teker izlerinin boyutundan yola çıkarak bu arabaların hız ve manevra kabiliyeti bakımından zayıf olduğunu ve bu arabaların gerçek bir savaş arabası olamayacağını ileri sürmektedirler (Littauer ve Crouwel, 1996: 934).

Anadolu’da ele geçen silindir mühürler, parmaklı tekerleğin kullanımına dair güzel bir kanıt sunar. Kültepe’deki⁵ Karum II katında bulunan silindir mühürlerden dört tekerli ve dört parmak sayısına sahip iki adet araç tasviri görmekteyiz. Buradaki tasvirlerde arabanın ön panelinin yüksek yapıldığı, yan panellerin ise kısa tutulduğu anlaşılmaktadır. Araca, bir veya iki kişi binebilmektedir. Ayrıca bu aracın dört adet hayvan tarafından çekildiği rahatlıkla görülmektedir (Littauer ve Crouwel, 1979: 49). İki tekerli ve dar kabinli savaş arabasının farklı bir versiyonu Suriye mühürlerinden elde edilmektedir. Tasvirde iki kişinin bindiği dört parmaklı bir arabayı görülmektedir. Koşum hayvanın altında ezilen insandan yola çıkarak, bu arabanın savaş arabası olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır (Littauer ve Crouwel, 1979: 62).

MÖ. II. bin yıldan sonra savaş arabaları evrim geçirmiştir. Bunun en büyük sebebi ise yabancı merkepler tarafından çekilen arabalar yerine atların kullanılmaya başlanmasıdır (Keagen, 1995: 221-222). Arabalar daha hafif yapımlar teknikleri ile dört teker yerine, iki tekerli ve parmaklı imal ediliyordu. Atı kontrol etmek için burun halkası yerine gemler kullanılmıştır. Böylece savaş arabalarının hızı iyice artmıştır (Hamblin, 2006: 145). Atlara ve savaş arabalarına sahip olmak maliyet gerektiren bir durum olduğundan ancak kral veya aristokrat tarafından kullanılabilirdi⁶ (Wilhelm 1989: 19). Savaş arabaları, krallar tarafından kölelere veya aristokratlara hediye de edilebilirdi. Bahsedilen bu duruma en iyi örnek Mari mektuplarından birinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim soylu biri olan Ila-Salim, kral Zimri-Lim’den kendisi için yeni bir araba talebini şöyle dile getirmektedir (Hamblin, 2006: 146).

“...Kral bana bir araba verdi; seyahatimin dönüşünde, savaş arabamı dağ yollarında kullandığım için kırıldı. Başka bir yere gitmek istesem de arabam olmadığı için gidemiyorum. Efendim bana yeni bir araba versin...” (ARM 5,66 Oppenheim, 1967: 39).

Savaş arabalarının hafif yapısından dolayı parçalanma riski çok yüksekti. T. Bryce savaş arabalarının yüzlerce kilometre uzaktan getirilirken, engebeli arazilerde sürülmesi sonucunda parçalanma riskine sahip olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, savaş arabalarının parçalar halinde taşındığını ve savaş yapılmadan hemen önce bu parçaların birleştirildiklerini düşünmektedir (Bryce, 2019: 174).

⁵ Karahöyük köyünün sınırları içerisinde yer alan Kültepe, Tepe ve Aşağı şehir olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Aşağı şehir, Asurlu tüccarların yaşadığı, yani Kaniş kârum’un bulunduğu alandır. Kültepe, 1893 ve 1925 yılları arasında dört defa kazılmıştır. 1893-1894 yıllarında E. Chantre ilk kazıları gerçekleştirmiştir. 1906 yılında H. Winckler sadece sekiz günlük bir çalışma yapmıştır. Aynı yıl içerisinde H. Grothe’de höyüğün ortasında iki çukur açmıştır. Dördüncü kazı 1925 yılında B. Hrozný tarafından yapılmıştır. Uzun bir süreden sonra 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında kazılara tekrar başlanmış, onun 2005 yılındaki vefatına kadar devam etmiştir. Kazıyı onun vefatından sonra öğrenciler devam ettirmiştir (Günbattı, 2017: 32-33).

⁶ Bu kişilere “Maryannu” denilmekteydi. Hurrice bir terim olan Maryannu, at ve savaş arabaları için eğitilmiş olan özel askerlere verilen isimdir (Morkot, 2003: 136-137).

Savaş arabalarının kullanımı MÖ. II. bin yılın ikinci yarısında en yüksek düzeyine erişmiştir. Öyle ki, savaş arabaları artık başka silahlarla birlikte kullanılmaya başlamıştır. Yaylar ve mızraklar bu arabalara monte edilecek, yeni bir güçlü silahın keşfine kadar savaş meydanlarının vazgeçilmezi olacaktır (Yadin, 1963: 85).

1. HİTİT SAVAŞ ARABALARI

Hitit tarihi esasen savaşlar tarihidir denilebilir. Öyle ki kuruluşunda ve sonrasında meydana gelen savaşlar bunu açıkça göstermektedir (Lorenz ve Schrakamp, 2011: 125). Hitit askeri gücünün en önemli silahı, şüphesiz kendisi gibi çağdaş krallıklarında da kullanılan savaş arabalarıdır (Gurney, 1990: 92). Bu arabalar, MÖ. II. bin yılın ilk yarısında Hurrilerin katkısı ile geliştirilmiş, Yakın Doğu'da kullanımı iyice artmıştır (Maqcueen, 2013: 63). Hurriler,⁷ Kassitler⁸ ve Hiksoslar⁹ gibi uluslarda bu dönem dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. Hititler de bu uluslarla ilişki içerisinde olduğundan onlardan at ve araba teknolojisini almışlardır. Hititler, bu arabaları kendilerince düzenlemiş ve geliştirmişlerdir. Böylece bu arabalar onlara savaş meydanlarında üstünlük sağlamış ve birçok savaşı kazanmışlardır. (Ceram, 2008: 106-107).

Hitit savaş arabaları, başlarda sürücü ve mızrak taşıyan iki kişiden oluşmaktaydı. Ancak zamanla kalkan taşıyan bir kişi daha eklenerek bu sayı üç kişiye çıkarılmıştır (Bryce, 2019: 173). Kadeş rölyefleri bize üç kişiden oluşan bu savaş arabaları hakkında bilgiler verir. Tasvirlerde aks kabinin hemen altında yer almaktadır. Kabin dikdörtgen şeklinde, tekerler ise altı parmak şeklinde görülmektedir (Fields, 2006: 20). Kabin 1,25 genişliğinde ve 1 m derinliğe sahiptir. Çekiş direği ise kabinin hemen altına kadar uzanmaktadır. Ayrıca tekerler aksın uçlarına pimlerle takılmış, tekerlerin dış kenarları ise metalle kaplanmıştır (Pinheiro, 2010: 18; Bradfort, 2001: 14).

Savaş arabasındaki mürettebat, vücudunu ve kollarını kaplayan uzun ölçekli zırhlarla korunmaktadır. Bu zırh üst üste geçirilmiş bronz pullarla desteklenmiştir (Lorenz ve Schrakamp 2011: 140). Arabadaki askerler sivri kep ve botlar giymektedir. Ayrıca yuvarlak bir kask taktıkları da düşünülmektedir. Askerlerin başlıca silahı yay, orak biçimli kılıç ve mızraktır. (Messerschmidt, 1903: 37).

Hititler, savaş arabalarını şok birliği olarak kullanmışlardır. Ayrıca bu arabalar yakın mesafede çok güçlü hale getirilmiştir. Bunun en büyük sebebi ise yakın dövüşlerde rakibe saplanan mızraklardı. Mızraklar arabalardaki kendilerine ayrılan bölümlere yerleştirilmiştir. Ayrıca arabalarda ok sadakları da bulunmaktadır (Stillman ve Tallis, 1984: 96; Bryce, 2007: 32).

⁷ Hurriler, MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinde Mezopotamya ve Güney Doğu Anadolu bölgesine yerleşmişlerdir. Dilleri bilinen diğer dil gruplarına benzemeyen, sondan eklemeli bir dildir. Hurriler, Akkad dönemine ait belgelerde bahsedilmektedir. En büyük siyasi oluşumunu MÖ. 1500-1200 yılları arasında, Mitanni adlı krallık ile elde etmişlerdir (Leick, 2010: 87).

⁸ Kökenleri tam olarak bilinmeyen bir kavim olan Kassitler, MÖ. 1800 yıllarında Zagros Dağları üzerinden Mezopotamya'ya gelmişlerdir. MÖ 1595 yılında Hitit kralı I. Murşili, Babil'e bir sefer yapmış ve oradaki hanedanı zayıflatmış, Kassitler de bunu fırsat bilerek Babil'i ele geçirmişlerdir (Wallenfels, 2000b: 30).

⁹ Hiksosların kökenleri kesin olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçiler Hiksosların, Suriye'den gelen Hurriler olduğunu düşünürken, diğerleri onların Levant'tan gelen Amoritler olduğuna inanmaktadır. Hiksos kelimesi, "çoban krallar" anlamına gelen bir Mısır teriminin Yunanca telaffuzudur (Wallenfels, 2000a: 182).

Arabaların ölümcül bir silaha dönüşebilmesindeki en önemli husus ise şüphesiz atlardı. Bu yüzden arabaları çeken atların savaşta kullanılabilmesi için iyi eğitilmesi gerekiyordu (Lorenz ve Schrakamp, 2011: 141). Hititler bunu bildiği için Mitanni'den Kikkuli isimli bir at eğitimcisini ülkeye davet etmiş ve kendisinden “At Eğitimi Uzmanlık El Kitabı” yazmasını istemişlerdir. Kikkuli, başkent Hattuşa'ya gelirken çok sayıda seyis ve asistanı kendisine yardımcı olmak için yanında getirmiştir. Kikkuli'nin yazdığı metne göre bir atın eğitilmesi için gereken süre en az 184 günden oluşmaktadır. Yine metin içerisinde eğitimlerin beslenme, kaşarlanma, tırısa kaldırma, terletme, terini kurutma, silkindirme ve tavlaya çekme şeklinde yapıldığı anlatılmaktadır (Ünal, 2013: 45).

Hitit savaş arabalarının hem kullanımı hem de sayısı hakkında bazı metinler bize bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki, Hitit Krallığı'nın kurulmasından önceki dönemde yaşamış olan Kral Anitta'nın metnidir. Kuşşara'lı Anitta'nın ordusunda tam 1400 piyade ve 40 koşumlu araba mevcuttur (Goetze, 1963: 125).

“...Şehrin surları ateşe verilmişti...Şehirde bin dört yüz kadar asker beklemekteydi. Kırk koşum atı çekti ve gitti.” (Alp, 2001: 55).

Eski Krallık döneminin (yaklaşık MÖ 1650-1500) ilk kralı olan I. Hattuşili zamanında (MÖ 1650-1620) savaş arabalarının kullanıldığına dair kanıtlar vardır (Burney, 2004: 65). I. Hattuşili ve ondan sonra gelecek krallar, Krallığın sınırlarını güney ve doğuya doğru genişletmek istemişlerdir. Bunun en önemli sebebi bu bölgelerin zengin ovalara ve yer altı kaynaklarına sahip olmasıdır. I. Hattuşili de bunun için Kuzey Suriye bölgesine sefer yapmıştır. Bu seferlerin en meşhuru Urşu kuşatmasıdır (Gurney, 1990: 30). Urşu kuşatmasında savaş arabalarının sayısı hakkında net bir bilgi alabilmekteyiz.

“...Kralın birçok askeri ve hizmetçisi öldü. Kral çok sinirlendi ve şöyle söyledi: Yolları koruyun, şehre gireceklere ve şehir dışına çıkacaklara dikkat edin! Kimsenin Halep şehrine girmesine izin vermeyin. Onlar da şöyle cevap verdiler: Biz tetikteyiz, şehri seksen savaş arabası ve sekiz ordu kuşatıyor.”¹⁰

Yeni Krallık dönemi (yaklaşık MÖ 1430-1210/1205) krallarından I/II. Tuthaliya'nın (MÖ 1430-1410/1420-1400) (MÖ 1400-1390/1390-1370) yıllıklarında, batı bölgesine karşı yapılan bir seferden bahsedilmektedir. Burada anlatılanlara göre, Arzawa, Seha ve Hapalla seferinden dönülürken kendisine karşı bazı ayaklanmalar çıkmıştır. I/II. Tuthaliya bu ayaklanan ülkelerin hepsini tek tek yenmiş ve aldığı ganimetlerle başkent Hattuşa'ya geri dönmüştür (Alparslan, 2002: 23-24).

“...bir gece kuvvetlerimin hepsini topladım ve düşman ordusunu çevreledim. Tanrılar bana yardım etti ve düşman ordularını yendim. Bütün bölgelerden aldığım ganimetleri ülkeme taşıdım. Aşşuwa ülkesini yok ettim ve Hattuşa'ya geri döndüm. Ganimet olarak on bin piyade ve altı yüz savaş arabasını Hattuşa'ya getirdim ve onları buraya yerleştirdim”. (Bryce, 2005: 125).

¹⁰ KBo I.11 (CTH 7) bk. Beckman, 1995: 26, (öy. 22-32).

Buradaki elde edilen ganimetler içerisinde her ne kadar 600 savaş arabasından bahsedilse de ne yazık ki Hitit savaş arabalarının sayısı hakkında bilgi edinemiyoruz. Ancak I/II. Tuthaliya'nın ordusuna 600 adet yeni savaş arabası katarak güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Hititler, kendilerine bağlı krallıklarla karşılıklı anlaşmalar yapmışlar ve askeri destek almışlardır. II/III. Tuthaliya, (MÖ 1400-1390/1390-1370) (MÖ 1380-1370/1355-1344) Kizzuwatna'dan Sunaššura ile yaptığı anlaşmada kendisinden Hitit topraklarına olası bir saldırı durumunda ya da başka bir krallıkla savaşa girilmesi durumunda hem savaş arabası hem de piyade asker desteği istemiştir (Trimm, 2017: 118).

"...Ben, majesteleri, başka bir ülkeye karşı, Hurri topraklarına ya da Arzawa topraklarına karşı savaşa girdiğimde, Sunaššura yüz savaş arabası ve bin piyade desteği sağlamalıdır".¹¹

Hitit kralı II. Muvatalli'nin döneminde (MÖ 1295-1282/1295-1271) bir isyan girişimi görülmektedir. III. Hattušili, otobiyografisinde II. Muvattali'nin başkentten ayrılarak Aşağı Ülke'ye¹² gittiği bir dönemde Kaška, Pišhuru, Daištupašša ülkelerinin isyan ettiğinden bahseder. II. Muvatalli, kardeşi III. Hattušili'ye isyanı bastırması için 120 savaş arabası vermiş, Hattušili de düşman ordusuna karşı başarılı olmuş ve isyanı bastırmıştır. (Klengel, 1998: 211; Bryce, 2005: 249).

"...Pišhuru düşmanı saldırıya geçti. Karahna ve Marišta ona sınırdı. Bu tarafta da Talmaliya sınırdı. Onların sekiz yüz savaş arabası ve sınırsız piyade askeri vardı. Kardeşim Muvatalli ise onlara karşılık vermem için bana sadece yüz yirmi savaş arabası verdi. Piyade askeri bile vermedi.¹³ Ancak Tanrıçam İştara, savaşta önümden koştu ve düşmanı yenmeyi başardım..." (Hotten, 1981: 13).

Hititlerin kullandıkları en yüksek savaş arabası miktarı, Mısır Krallığı ile yapılan Kadeş Savaşında görülmektedir. Mısır kralı II. Ramses ve Hitit kralı II. Muvatalli döneminde (MÖ. 1274) gerçekleşen bu savaş hakkında Hitit kaynaklarından bilgi edinemiyoruz. Bilgilerimiz, Mısır'daki beş ayrı tapınağın duvarlarında bulunan (Ramesseum, Karnak, Luksor, Abidos ve Ebu Simbel) tasvirlerden gelmektedir. Buradaki kayıtlar, Mısır kuvvetlerinin Mısır'dan ayrılmalarından itibaren başlar ve savaşın kendisine kadar detaylı bilgiler vermektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir konu ise Mısır tarafından kayıt altına alınan bu bilgilerin önyargı, çarpıtma ve abartı şeklinde olmasıdır.

Savaş başlamadan önce II. Muvatalli, ülkenin kuzeyini kardeşi III. Hattušili'nin yönetimine bırakmış ve kendisi de Suriye bölgesindeki hareketlilikten dolayı Tarhuntašša¹⁴'ya taşınmıştır.

¹¹ KBo I. 5 (CTH 41) bk. Beckman, 1995: 24, NO:2, §57, (öy. 19-24).

¹² Burada, Aşağı Ülke olarak kastedilen yer Tarhuntašša'dır. Kral, Suriye bölgesindeki askeri organizasyonu daha iyi yönetebilmek için ikametgahını bu bölgeye taşımıştır (Gurney 1990: 39).

¹³ Metindeki ifade, Hattušili'nin ağabeyine karşı küçük bir sitemi varmış gibi anlaşılabilir da III. Hattušili, aslında burada düşman askerleri ile kendi askerleri arasındaki güç dengesizliğini ifade etmek istemiştir. (Bryce 2005: 249).

¹⁴Yapılan birçok araştırmaya rağmen, Tarhuntašša'nın lokalizasyonu kesin olarak tespit edilememiştir. Tarhuntašša'nın lokalizasyonu konusunda çeşitli fikirler mevcuttur. Prof. Dr. Sedat Alp, lokalizasyonun Konya-Karaman'ın kuzeyinde yer alan Kızıldağ olduğunu (Alparslan, 2011: 53). Prof. Dr. Ahmet Ünal, lokalizasyonun Hatunsaray olduğunu (Ünal, 2002: 198), Prof.

II. Muvatalli, burada önemli bir ordu toplamıştır. Mısır kaynakları, Hitit ordusunda Arzawa, Maşa, Pitaşsa, Kaşka, Arwanna, Kizzuwatna, Ugarit, Kadeş ve Lukka gibi vasal devletlerin desteğinden bahsetmektedir. Yine Mısır kaynakları, Hititlerin 2.500 savaş arabasına sahip olduğunu yazmaktadır. Savaşın net bir kazanını yoktur ancak Mısır kaynakları savaşın sonunda mücadeleyi kendilerinin kazandıklarına dair çarpıtıcı ifadeler kullanmışlardır. Gerçekte savaş iki tarafında kazanamadığı, ancak Hititlerin, Suriye bölgesindeki kazanımlarını korudukları görülmektedir. Mısırlılar ise Suriye bölgesindeki amaçlarından vazgeçmişler, kısa bir süre sonrada Kadeş Antlaşmasını imzalamışlardır. (Klengel, 1998: 215-216; Bryce, 2005: 234-235; Trimm, 2017: 291-292).

“...Majesteleri etrafına bakmaya başladı. Kendisini çevreleyen iki bin beş yüz savaş arabası gördü. Hatta onlarla birlikte çok sayıda düşman ülkede orada bulunmaktaydı. Arzawa, Maşa, Pitaşsa, Kaşka, Arwanna, Kizzuwatna, Ugarit, Kadeş ve Lukka...” (2.5A:75-91 Hallo ve Younger, 2003: 34).

2. ESKİ MISIR SAVAŞ ARABALARI

Mısır’ın savaş arabası ile tanışması bir işgal sonucu olmuştur. Bu işgal sayesinde Mısırlılar, atları, yeni silah türlerini ve dönemin en teknolojik silahı olan savaş arabasını resmen tanımışlardır (Carney, 2005: 1). Mısır’ın savaş arabasını geç tanımasının en önemli sebebi Nil Vadisi’nin her iki tarafına uzanan çorak, susuz çölleri bulunduruyor olmasıdır. Bu durum işgalcileri caydırmış ve Mısır halkı da böyle bir korunma sayesinde kendilerini geliştirmeyi pek düşünmemiştir (Weir, 2005: 33.)

Bahsedilen bu durumu ortadan kaldıran etken ise MÖ. XVII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen, Mısır’ı kuzeyden gelerek istila eden Hiksoslardır. Mısırlılar, bu istilayı başlatan krallara “yabancı ülkenin hükümdarları, çoban krallar” ismini vermişlerdir. Hiksoslar, Avaris’te¹⁵ yeni bir şehir oluşturmuş ve böylece Mısır tarihinin ilk Mısırlı olmayan hanedanını kurmuşlardır (Hornung, 2004: 77; Dawson, 2001: 120).

Hiksos istilasından sonraki birkaç yüzyıl içinde savaş arabaları Mısır ordusunun en güçlü silahı konumuna gelmiştir. Her arabada aracı süren (kalkan da taşıyabilen) ve yay veya mızrak taşıyan iki kişi bulunmaktadır. Arabalar iki at tarafından çekilmektedir. Atlar çekiş direğinin her iki tarafına göğüs kayışları ile tutturulmuştur. Arabalar son derece hafif yapılmış, kabinin her tarafı ise hayvan derisi ile kaplanmıştır. (Jestice, 2010: 11-12; Williams, 2002: 18).

Dr. Hasan Bahar ise Hatip kayalığının kuzey yüzünde yer alan Kurunta’ya ait kabartmadan dolayı Hatip olduğunu söylemektedir (Bahar, 2005: 97). Tarhuntaşsa’nın sınırları ile ilgili bilgiyi ise 1986 yılında Hattuşa kazılarında bulunan, Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşsa kralı Kurunta arasında yapılmış bir antlaşma olan Bronz tablet vermektedir. Metinden yola çıkarak ülkenin sınırları, batıda Aksu Irmağı, doğuda Bolkar Dağları, kuzeyde Meke Gölü ve güneyde ise Akdeniz’dir (Alparslan, 2011: 53-56).

¹⁵ Avaris şehri Mısır’ın XII. Hanedanlık döneminde kurulmuş, Suriye ve Filistin bölgesinden gelen göçmenlerin buraya yerleşmesi ile büyümüştür. Hiksosların istilası sonrası bu şehir onların başkenti seçilmiş ve burada Mısır’ın XV. Hanedanlığı kurulmuştur. Kral Ahmose tarafından ele geçirilen şehir daha sonra harabeye dönmüştür. Bölgedeki kazılar 1966 yılından beri Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından devam etmektedir (Bierbrier, 1999: 31).

Mısırlılar savaş arabasında kullandıkları huş, kül ve karaağaç gibi ahşap türlerini ithal etmişlerdir. Bu ahşap türlerinden yaptıkları önemli parçalar olan aks ve tekerleri metalle kaplamışlardır. Mısırlılar, arabayı daha hafif hale getirmek için çok uğraşmışlardır. Örneğin aksların konumunu Hitit savaş arabalarına göre farklı yapmışlardır. Hititler aksları kabinin tam ortasına alırken, Mısırlılar biraz daha gerisine yerleştirmişlerdir. Hatta sürtünmeyi önlemek için metalle kaplamışlardır. Tekerler de Hititlerinkine göre farklı yapılmıştır. Hitit savaş arabaları altı parmaklı yapılırken Mısırlılar dört parmaklı (daha sonra altı parmaklı) yapmışlardır. Hatta teker yapımını gösteren tasvirlerde Mısırlılar tarafından işlenmiştir (Chondros, vd., 2016: 231; Carney, 2005: 4).

Mısır'da XVII. Hanedanın son kralı olan Kamose¹⁶ döneminde (MÖ 1555-1550) savaş arabalarının kullanıldığına dair kanıtlar mevcuttur. Kral Kamose'nin, Hiksoslara başlattığı savaşlarda düşmandan elde ettikleri savaş arabalarını ve atları kullandığı bilinmektedir. Bunun en önemli kanıtı ise Kral Ahmose'nin, Abidos'ta bulunan tapınak duvarlarındaki yazıtlarından gelmektedir. Bu yazıtlarda Kral Ahmose, Kamose'nin savaş arabasının arkasında yaya olarak yürüdüğünden bahsetmektedir (Bourriau, 2000: 202; Spalinger, 2005: 19).

"...Henüz evlendiğim dönemde, daha gençken kuzey gemisinin başına getirildim.... Kral savaş arabası ile giderken onu arkasından yaya olarak takip ettim..." (Breasted, 2001: 6).

XVIII. Hanedanın kurucusu olan Kral Ahmose,¹⁷ (MÖ 1550-1525) Kamose'nin ölmesinden sonra Hiksoslarla mücadeleyi sürdürmüştür. Ahmose, gemi filosu ve savaş arabaları ile Avaris şehrini kuşatmış burada büyük bir yıkım gerçekleştirmiştir.¹⁸ Kuşatma sonrasında hayatta kalıp kaçabilen Hiksos taraftarları güney Filistin bölgesine gitmişlerdir. Ahmose'nin, Avaris şehrini kuşatması, Abidos'daki tapınak duvarlarına işlenmiştir. Buradaki tasvirlerde, Ahmose'nin askerleri, kuşatma sırasında dört parmaklı savaş arabası kullanmaktadır (Redford, 1992: 128-129; Spalinger, 2005: 19;).

I. Thutmose'den,¹⁹ Hatşepsut²⁰ dönemine (MÖ 1504-1492/1472-1458) kadar Mısır'da savaş arabası kullanılmış ancak bu dönemden kalma savaş arabalarına dair görsel kanıt ele geçmemiştir. Savaş arabasına dair tek bilgi I. Thutmose döneminden başlayarak, III. Thutmosis dönemine kadar kraliyet içinde görev almış olan Ahmose Pen-Nekhpert'in otobiyografisinden

¹⁶ Taht adı Wadjkheperre. Babası Seqenenre Tao'nun yerine tahta geçmiş, Hiksoslara karşı başarılı seferler düzenlemiştir (Bierbrier, 1999: 107).

¹⁷ Taht adı Nebpehtyre. Babası Seqenenre Tao annesi ise Ahhotep'dir. Ağabeyi Kamose'nin, Hiksoslara karşı yürüttüğü politikaları devam ettirmiş ve Hiksosların başkenti Avaris'i ele geçirerek Mısır'da egemenliği sağlamıştır (Bierbrier, 1999: 7).

¹⁸ Avaris şehri, iki ordunun savaşabileceği geniş bir araziye sahip olmadığından savaş arabaları ikinci planda kullanılmıştır. Ahmose, kuşatmada öncelikli olarak deniz filosundan yararlanmışır (Spalinger, 2005: 22).

¹⁹ Taht adı Akheperre. I. Thutmose, güneyde Nübye ve Asya'da Fırat Nehri'ne kadar seferler yapmıştır. Tahta çıktıktan sonra kardeşi Ahmose ile evlenmiş ve iki kızı olmuştur. Bunlardan bir tanesi ileride önemli kraliçelerden biri olacak olan Hatşepsut'dur. I. Thutmose öldükten sonra Krallar Vadisi'ne gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 239-240).

²⁰ Taht adı Makare. I. Thutmose'nin kızı, II. Thutmose'nin ise eşidir. III. Thutmose'ye ise naiplik yapmıştır (Morkot, 2003: 102).

gelmektedir. Ahmose Pen-Nekhet, I. Thutmose'nin Naharin²¹ seferinde ganimet olarak savaş arabası aldığından bahsetmektedir. (Hernandez, 2014: 117-118; Herslund, 2018: 152).

“Majesteleri Naharin'e geldi, o düşmanı yok etmek istiyordu ve büyük katliamlar yaptı...Bu arada birliklerimizin başındaydım ve majesteleri benim cesaretimi gördü. Bir savaş arabasını, atlarını ve onun üzerindeki esirleri aldım ve majestelerine götürdüm...” (Breasted, 2001: 34-35).

XVIII. Hanedanlığın en büyük hükümdarı olarak adlandırılan III. Thutmose zamanında (MÖ 1479-1425) savaş arabasının kullanıldığına dair yeterli bilgiler mevcuttur (Dawson 2001: 175). Bu bilgileri içeren en önemli kaynağımız kralın yıllıklarındır. Yıllıklarda, III. Thutmose'nin krallığının yirmi üçüncü yılında Kadeş kralının o zamanlar büyük bir şehir devleti olan Yehem'e saldırması ve işgal edilmesi anlatılır. Kadeş kralına Levant bölgesindeki yerel yöneticiler de destek vermişler ve onun etrafında toplanmışlardır. Bunun üzerine III. Thutmosis, ordularını hazırlayıp Filistin'e gitmiş ve yapılan savaşta düşman ordusunu yenmiştir. Ancak Megiddo²² kalesi düşmemiştir. Yedi aylık bir kuşatma sonucunda kale teslim olmuştur. Savaşın sonunda düşmandan elde edilen ganimet listesi oldukça zengindir (Bryan, 2000: 238). Bahsedilen listenin bu zamana kadar ki en net bilgi olması ve savaş arabasının sayısına kadar vermesi, konunun aydınlatılmasında önemli yer tutmaktadır.

“Yirmi üçüncü yıl...Yeni ay bayramının erken saatlerinde, tüm orduya şu görev verildi: tüm ordu harekete hazır olsun! Tanrı Amon, Majestelerinin kollarını güçlendirdi. Majesteleri askeri teçhizatla donatılmış, saf altından arabasına binerek yola çıktı...Majestelerinin ordusunun bir kanadı, güneydeki Kina deresinin bir tepesinde, kuzey kanadı Megiddo'nun kuzeybatısında, majesteleri ise ordunun merkezindeydi. Sonra majesteleri üstün geldi. Majestelerinin galip geldiğini gören düşman, atlarını, altından ve gümüşten yapılmış arabalarını bırakarak korku içinde Megiddo'ya kaçtı. Majesteleri, düşman ordusunun eşyalarını yağmalamakla uğraşmasaydı, Megiddo'yu da ele geçirirdi. Majestelerinin ordusu, paylarını alarak dolaşmaya başladı. Düşman ordusunun çadırları bile ele geçirildi. Düşmandan, üç yüz kırk köle, iki bin kırk bir at, yüz doksan bir tay, Megiddo komutanına ait altınla kaplanmış bir savaş arabası, toplamda sekiz yüz doksan iki savaş arabası ele geçirildi.” (Breasted, 2001: 184-187).

Yıllıklarda, Megiddo muharebesinden elde edilen ganimetlerin dışında, diğer yıllarda yapılmış olan savaşlardan ele geçirilen ganimetlerden bahsedilmektedir. Krallığının otuz birinci yılında, Ullaza liman kentindeki Suriyeli isyancılara karşı bir askeri seferden bahsedilir. III. Thutmose, bu savaştan, 26 at ve 13 savaş arabasını ganimet olarak almış, 34. yılın dokuzuncu seferinde 15 savaş arabası ve 40 atı, otuz beşinci yılında, Naharin'e karşı yapılan bir seferin sonunda ise 60 savaş arabasını ele geçirmiştir (Herslund, 2018: 156).

“Otuz birinci yıl...Majestelerinin bu yılki ganimetleri...Ullaza kasabasından getirilen ganimet: dört yüz doksan dört köle, yirmi altı at, on üç savaş arabası ve her türden savaş silahı teçhizatı.

²¹ Eski Mısır metinlerinde Mitanni Krallığı'na verilen isim. Batı semitik bir kelime olan Naharin “Nehir Ülkesi” anlamına gelmektedir (Morkot, 2003: 148).

²² Stratejik bir konuma sahip olan Megiddo, Kenan'ın kuzeyinde yer alan bir kasabadır (Morkot, 2003: 138).

Majesteleri kasabayı ele geçirdi, tüm mallarına kolay bir şekilde sahip oldu...” (Pritchard, 1969: 239).

“Otuz dördüncü yıl...Majesteleri Zahi ülkesindeydi...korkudan tamamen teslim oldu. Bu yıl ele geçirilen ganimetlerin listesi: üç köle, kırk at, gümüş ve altınla işlenmiş on beş savaş arabası, altın kaplar ve yüzükler...” (Breasted, 2001: 205).

“Otuz beşinci yıl...Majesteleri Araina şehrine vardığında, Naharin düşmanına ait atlar ve askerler toplanmıştı. Majesteleri ile savaşmak üzereydiler. Sonra majesteleri onlarla savaşmak için ilerledi, majestelerinin ordusu saldırdı. Majesteleri Amon'un yardımıyla bu düşmana gelip geldi. Majestelerinin önünden birbirlerine saldırarak kaçtılar. Majestelerinin ordusunun bu düşmandan aldığı ganimetler listesi: on köle, yüz seksen at, altmış savaş arabası, on üç bronz zırh...” (Breasted, 2001: 207-208).

II. Amenhotep'in²³ kendisine (MÖ 1427-1400) ve onun döneminde yüksek bir memur olan Userhet'e ait savaş arabalarına dair kanıtlar vardır. Günümüzde Luksor Müzesi'nde sergilenen, Karnak'ta bulunmuş olan kırmızı renkli bir granit taşın üzerinde II. Amenhotep, savaş arabası ile ok talimi yaparken görülmektedir. II. Amenhotep, elinde bulunan yayı ile hareket etmekte olan arabanın üzerinde, bakır bir hedefe ok atmaktadır (Cotterell, 2005: 14; Sabbahy, 2013: 191).

Userhet'in mezarında ise bir av tasviri bulunmaktadır. Userhet, sırtında bir ok sadağı ve elinde yayıyla, beline bağladığı dizginleri ile ayakta durmakta ve kaçan hayvanları vururken görülmektedir. Buradaki tasvirler, renkli olduğundan kolay yorum yapılabilmektedir. Dört parmak tekere sahip olan arabanın kabini mavi renkte yapılmıştır. Arabanın zemini hayvan derisi ile kaplanmış olup, çekiş direğinin Y şeklinde yapıldığı görülmektedir (Stillman ve Tallis, 1984: 97).

II. Amenhotep'in yıllıklarında savaş arabalarına dair bilgiler mevcuttur. Yıllıklarda, yapılan seferler sonucunda elde edilen ganimet listeleri verilmektedir. Krallığı'nın üçüncü yılında Khashabu'ya yapılan seferde 2214 at, 820 savaş arabası elde edilmiştir. Dokuzuncu yılında Iteren ve Migdol adlı yerleşim yerlerine sefer düzenlemiş buradan 372 at, elli dört savaş arabası almıştır. Yine, Anaharath'a yapılan seferde yedi adet gümüş ve altından yapılmış savaş arabası kazanılmıştır. Huakti'ye yapılan bir seferde ise altmış adet savaş arabasına el konulmuştur

“Majesteleri, savaş arabası ile Khashabu'ya gitti. Kısa bir süre sonra oradan döndü ve Memphis'e ulaştığında yanındaki ganimet listesi şu şekildeydi: ...iki bin iki yüz on dört at, sekiz yüz yirmi savaş arabası... Kral zaferle döndü!” (Pritchard, 1969: 246).

“Majesteleri, şafak vakti savaş arabasıyla Iteren kasabasına, oradan da Migdol'e gitti. Yapılan savaşlardan zaferle döndü! Majestelerinin ganimet listesi: ...üç yüz yetmiş iki at, elli dört savaş arabası...” (Pritchard, 1969: 247).

²³ Taht adı Akheperure. Babası III. Thutmose'dir. Hükümdarlığı döneminde Nübye üzerine seferler yapmıştır. Öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki KV35 mezarına gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 16).

“Majesteleri, şafak vakti savaş arabasıyla yola çıktı. Anaharath’ı yağmaladı. Majestelerinin ganimet listesi: ...gümüş ve altından yapılmış yedi savaş arabası ve tüm savaş silahları...” (Pritchard, 1969: 247).

“Majesteleri, Huakti’ye ulaştı...Majesteleri, Memphis’e döndüğünde elde ettiği ganimet listesi şu şekildeydi: ...altmış adet savaş arabası, on bin elli savaş silahı...” (Pritchard, 1969: 247).

IV. Thutmose²⁴ dönemi (MÖ 1400-1390) savaş arabalarına ilişkin bilgilerimiz, kendisinin ve eşyalarının gömüldüğü, krallar vadisindeki mezarında bulunmuş olan savaş arabasının üzerindeki tasvirlerden gelmektedir. Savaş arabası çok iyi korunmuş şekilde bulunmuştur. Üzerindeki tasvirler, kralın Asya bölgesine yaptığı savaşları içermektedir. Ahşaptan yapılmış arabanın kabini parlak bir metalle kaplanmıştır. Savaş arabasının her iki yanında farklı tasvirler mevcuttur. Kral, burada sekiz parmaklı bir savaş arabasının üzerinde, bir elinde balta diğer elinde yay ile resmedilmiştir. Tasvirlerde, düşman savaş arabaları da gözükmektedir. Dört parmaklı arabalara sahip düşman askerlerinin kafalarında sivri miğfer, vücutlarında ise zırh bulunmaktadır (Calvert, 2012: 46; Spalinger, 2005: 118-120).

Tutankhamun²⁵ döneminde (MÖ 1336-1327) kullanılan savaş arabalarından biri, kralın gömüldüğü krallar vadisindeki mezar odasından çıkarılmıştır. Bugün, Floransa Müzesi’nde sergilenen araba ahşaptan yapılmıştır. Arabanın genişliği 1 metre, yüksekliği ise 1.25 metredir. Akslar arabanın arka ucuna yapılmıştır. Takılan tekerler altı parmaklıdır. Arabanın kabini öküz derisi ile kaplanmış, kül veya karaağaçla yapılmıştır. Ön korkuluk 75 santimetre yüksekliğindeyken, çekiş direği ise 2,5 metre uzunluğa sahiptir (Yadin, 1963: 86-87; Stillman ve Tallis, 1984: 102).

Tutankhamun’un mezarında bulunan nesnelere üzerinde, kralın avlanırken yapılmış tasvirleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Tutankhamun’un ahşaptan yapılmış olan yay kutusunun etrafındaki tasvirlerdir. İlk tasvirde kral, arabasıyla çölde ilerlerken, dizginleri beline bağlamış halde görülür ve elindeki yayı ile aslanları avlamaktadır. Kralın arabası altı parmaklı yapılmış kabini ise hayvan derisi ile kaplandığı görülmektedir. Son derece süslü bir arabaya sahip olan kralın hemen arkasında, hizmetçileri bulunmaktadır. Diğer bir tasvirde ise kral, ceylan avlamaktadır. Buradaki anlatılar, aslan avındakilerle neredeyse aynıdır. Tasvirdeki olaylar sağ tarafa doğru işlenmiştir. Kral, yine beline bağladığı dizginler sayesinde rahat bir şekilde yayı ile ceylanları vurmaktadır. Altı parmaklı arabanın, hayvan derisi ile kaplı olduğu görülür. Kralın hemen arkasında, araba ve yay halde olmak üzere hizmetçileri takip etmektedir. Her iki tasvirde de kralın üzerinde bulunan ve onun koruması altında olduğunu anlatan akbaba Nekhbet’in tasviri bulunmaktadır (Sabbahy, 2018: 139; Carter ve Mace, 1977: 194-195).

²⁴ Taht adı Menkheperure. II. Amenhop’in oğlu olan IV. Thutmose, Nübye üzerine seferler yapmıştır. Mitanni krallığı ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Mitanni prensesiyle evlenmiştir (Morkot, 2003: 243). IV. Thutmose’nin mezarı (KV 43), Howard Carter tarafından 1903 yılında bulunmuştur. Mezar soyulmuş olmasına rağmen birtakım buluntular ele geçirilebilmiştir (Bierbrier, 1999: 125).

²⁵ Taht adı Nebkheperre. XVIII. Hanedanın son kralı olan Tutankhamun’un babası Akhenaton’dur. Tutankhamun’un mezarı (KV 62), Howard Carter tarafından 1922’de soyulmamış halde bulunmuştur. Mezar odası tek katlı ve üç odadan oluşmaktadır. Sadece mezar odasının duvarları boyalara süslenmiştir (Bierbrier, 1999: 128).

XIX. Hanedan dönemi krallarından biri olan I. Seti,²⁶ (MÖ 1294-1279) Mısır'ın önceki dönemlerde kaybolan itibarını geri kazanmak için birtakım seferler yapmıştır. Yapılan seferler, Karnak'taki Büyük Hipostil Salonunun kuzey dış duvarında bulunan tasvirler sayesinde öğrenilmektedir. Burada, kralın Libya, Yenoam ve Suriye üzerine yaptığı seferler parça parça anlatılmaktadır. I. Seti döneminde kullanılan savaş arabalarına dair bilgilerimiz de bu tasvirler sayesinde öğrenilmektedir. Filistin seferini anlatan tasvirde, kral elindeki yay ile düşmanı hedef almaktadır. Ölen düşmanlar, kralın savaş arabasının altında ezilmektedir. Savaş arabasının tekerleri altı parmaklı, kabin ise arka tarafı kavisli şekilde gözükmektedir. Diğer tasvir ise kralın, Filistin seferinin dönüş yolunda uğradığı pusuyu göstermektedir. Kral, arabasının üzerinde rahat bir pozisyonda yayı ile düşmanı vurmaktadır. Arabanın hareket etmediği düşünülür, bunun sebebi ise kralın sağ bacağının kısmen açılı şekilde durmasıdır. Dizginler, rahat atış yapılabilmesi için kralın beline bağlanmıştır. Araç altı parmaklı yapılmıştır. İlginç bir detay ise kralın miğfersiz ve zırhsız olmasıdır. Hemen yanındaki tasvirde ise kralın miğferli ve zırhlı bir hali gözüktür. Savaş arabasının dizginlerini sağ eli ile tutmaktadır. Elinde bu sefer orak biçimli bir kılıç bulunmaktadır. İkinci tasvirde, Yenoam savaşı anlatılırken, burada düşmanın savaş arabaları görülmektedir. Düşman arabaları, altı parmaklı yapılmış, kabin içerisinde ise iki asker bulunmaktadır. Anlatım yönü sol tarafa doğrudur. Kralın sağ bacağı, birinci kayıttaki tasvirlerle oranla daha esnek gözükmektedir. Kral, yine elinde yay ile tasvir edilmiştir. Hititler ile yapılan savaşında anlatım yönü sol tarafa yapılmıştır. Kral, arabasının üzerinde elinde orak biçimli bir kılıç tutmaktadır. Tasvirlerde birçok at ve insan öldürülürken görülmektedir (Murnane, 1985: 39; Spalinger, 2005: 198-199; Healy, 1993: 15-16).

I. Seti öldükten sonra tahta varisi olan oğlu II. Ramses geçmiştir. II. Ramses,²⁷ (MÖ 1279-1213) tahta 66 yıl kalmış, onun döneminde imar faaliyetleri üzerinde durulmuş, atalarının kadar çok olmasa da birtakım seferler yapılmıştır (Hornung, 2004: 116). II. Ramses'in askeri seferleri Suriye, Libya ve Nübye bölgesine yapılmıştır. Bu dönem savaş arabalarına dair kanıtlar ise Ebu Simbel, Bet el Walli, Abidos ve Ramesseum tapınaklarından öğrenilmektedir (Breasted, 2001: 195). II. Ramses dönemi savaş arabalarının diğer dönem savaş arabalarından ayıran bir farkı bulunmaktadır. Bu farkı, daha önce arabalara yerleştirilmiş olan ok sadaklarının hemen yanına çapraz olarak yerleştirilen, mızrak sadakları olarak görebiliriz (Yadin, 1963: 88).

II. Ramses, Nübye'deki bir isyanı bastırmak için sefer yapmıştır. Bu sefere ait bilgiler, Bet el Walli tapınağının duvarlarına işlenmiştir. Tapınağın giriş holünde, kuzey duvarında ve yine giriş holü güney duvarında olmak üzere savaş arabası tasvirleri bulunmaktadır. İlk tasvirde kral, savaş arabası üzerinde ayakta dururken, Nübyeli düşmanlarına ok atarken görülmektedir. Savaş arabası altı parmaklı yapılmıştır. Kralın zırhı ve miğferi mevcuttur. Bu dönemin özelliklerinden biri olan mızrak ve ok sadakları arabanın yanlarına yerleştirilmiştir. Kralın hemen arkasından iki oğlu gelmektedir. Onlarda kralın yanında bu sefere katılmışlardır. Savaş arabaları altı

²⁶ Taht adı Menmare. I. Ramses'in oğlu olan I. Seti, XIX. Hanedanlığın ikinci kralıdır. Suriye ve Filistin bölgesine hakimiyetini arttırmak için seferler düzenlemiştir. Mezarı (KV 17), Krallar Vadisi'nde bulunmaktadır (Bierbrier, 1999: 213).

²⁷ Taht adı Usermaatse setenpere. II. Ramses, babası I. Seti zamanında vefat prens olarak seçilmiştir. Uzun süre tahta kalan II. Ramses öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki (KV 7) mezarına gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 193).

parmaklıdır. Kabinde onları koruyan askerlerde yer almaktadır. Diğer tasvirde kral, yine savaş arabası üzerinde görülür. Dizginleri beline bağlamış, sağ elini havaya kaldırır halde ve elinde orak biçimli kılıcı ile durmaktadır. Sol eli ile ise düşmanlarının saçlarını tutmaktadır. Kralın savaş arabasının altında ezilen düşmanlar rahatça görülmektedir. Ayrıca kralın hemen üstünde koruyucu akbaba Nekhbet bulunmaktadır (Ricke, vd., 1967: 10-14).

II. Ramses, Suriye bölgesine yaptığı seferlerden birinde Tunip topraklarına girmiş, burada Hititlere ait Dapur kentine saldırmıştır. Söz konusu kentin kuşatılması, bugün Thebes'deki Ramesseum tapınağındaki bir tasvirle anlatılmaktadır (Redford, 1992: 186-187). Kale güçlü surlarla çevrilmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Yapılan savaşta, Hitit askerlerinin altı parmaklı bir savaş arabası kullandıkları anlaşılmaktadır. Savaş arabasındaki askerlerin elinde dikdörtgen bir kalkan ve yay bulunmaktadır. Mısır askerleri ise üstü yuvarlatılmış bir kalkan kullanmaktadır. Kral, savaş arabasının üzerinde, beline bağladığı dizginlerin yardımıyla rahat bir şekilde yayı ile ok atarken tasvir edilmektedir. Kralın aracı altı parmaklıdır. Savaş arabasına koşumlu olan atın zırhı yoktur. Arabanın altında ezilen düşmanlar görülmektedir (Yadin, 1963: 229).

Ebu Simbel tapınak duvarında, Libya ve Nübye üzerine yapılan seferlerde kullanılan savaş arabası tasvirleri yer almaktadır. İlk tasvirde kral, sağ elinde yay, sol elinde ise kılıçla savaş arabasının üzerinde durmaktadır. Savaş arabası altı parmaklı, kabinin arkası ise oval şekilde yapılmıştır. Kabinin hayvan derisi ile kaplanmış olduğu görülmektedir. Çapraz ok ve mızrak sadakları kabinin hemen yanına yerleştirilmiştir. Atın üzerinde zırh vardır ve son derece süslüdür. Atın, hemen altında kralın evcil hayvanı olan aslan yer almaktadır. Atların önünde ise elinde yay ve ok bulunan bir insan tasviri görülmektedir. Diğer savaş arabası tasvirinde kral, gerilmiş yayı ile arabasında durmakta ve bir tepedeki Suriye şehrine saldırmaktadır. Şehir sakinleri, ellerinden ve kafalarından vurulmuşlardır. Şehrin hemen altında bir köylü, iki sığırını şehre sığınmak için sürmektedir. Kralın savaş arabası, altı parmaklı ve kabini oval şekilde imal edilmiştir. Koşumlu atın üzerinde zırh vardır. Atın kafasına yerleştirilmiş yedi adet sorguç bulunmaktadır. Kral, dizginlerini beline bağlamış halde görülür. Hemen arkasında, üç adet daha savaş arabası yer alır. Bu arabaların üzerlerinde, kralın oğulları bulunmaktadır. Prenslerin bindikleri savaş arabalarının, kralın savaş arabası ile benzer olduğu anlaşılmaktadır (Breasted, 2001: 196-197).

II.Ramses döneminin en önemli savaşlarından birisi şüphesiz Hititlerle yapılan Kadeş savaşıdır. II. Ramses, saltanatının beşinci yılında, Hitit kralı II. Muvatalli ile yapılacak olan Kadeş savaşını için yola çıkmıştır. Kralın ordusunda, 20.000 piyade 2.000 savaş arabası yer almaktadır. Kayıtlarda, ordunun içinde Deniz kavimlerinden biri olan ve “Shardana”²⁸ adı verilen paralı askerlerin destek olarak ordu içinde yer aldıkları geçmektedir Kralın ordusu, ilk önce Şile kasabasını geçmiştir. Ordu daha sonra kralın kendi adını verdiği Ramessemeramun kasabasına

²⁸ Yeni Krallığın son dönemlerinde, Mısır ordusunda paralı askerlik yapan Deniz Halklarından biri. Shardana isminin aslında Sardunya'dan geldiği ve bu insanların korsan, paralı asker veya akıncı olarak geçimlerini sağladıkları düşünülmektedir. (Morkot, 2003: 214).

ulaşmış, oradan kuzeye doğru ilerleyerek Kadeş yakınlarında, Asi Nehrinin batısına kamp kurmuştur (Breasted, 1903: 10-11)

“...Majesteleri esareti altında olan, piyade ve savaş arabalarına sahip Shardanı getirtmişti. Onlara silahlar verilerek savaş için hazır olmaları emri verilmişti. Majesteleri, yaz ayının ikinci ayı olan beşinci yılın dokuzuncu gününe iyi bir başlangıç yaparak, piyadeleri ve savaş arabalarıyla birlikte kuzeye doğru yola çıktı. Majesteleri, önce Şile kasabasını geçti, onun karşısında korkan tüm yabancı toprak şefleri armağanlar getiriyor ve tüm isyancılar korkudan majestelerinin önünde eğiliyordu. Majestelerinin ordusu, dar patikalardan geçerek ilerlemeye devam etti. Günler geçtiğinde Ramessemeramun kasabasına geldi ve kuzeye doğru ilerlemeye devam etti. Ve majesteleri, Kadeş'in dağlık ülkesine ulaştığında, Thebes'in efendisi Mont gibiydi.” (Lichteim, 1976: 63).

Ebu Simbel tapınak duvarında kurulan kampın bir tasviri bulunmaktadır. Tasvirde, orduyla birlikte götürülen, savaş silahlarını ve savaş arabalarının tamiratını yapmak için kullanılan mobil atölyeler de bulunmaktadır. Bu silahları taşımak için kullanılan nakliye arabaları dahi görülmektedir. Bu tip arabalar, Hitit ve Mısır ordularında kullanılmıştır. Mısırlıların yaptığı bu taşıma araçları, Hititlerin arabalarına göre farklıdır. Hititler, dört tekerli araçları kullanırken Mısırlılar iki tekerli yük aracı kullanmışlardır (Yadin, 1963: 90). Ebu Simbel'deki duvar tasvirinde, dikdörtgen şeklinde kurulan ordu kampı net şekilde resmedilmiştir. Kampın etrafı üstleri yuvarlatılmış kalkanlarla çevrelenmiştir. Hemen sol tarafta arabalara koşulacak atların bakımı ile ilgilenen görevliler yer almaktadır. Atların yanında savaş silahlarının tamiratını yapan kişiler ve savaşa her an hazırda bulunan savaş arabaları bulunmaktadır. Tasvirin orta bölümünün hemen altında mızrakları ile bekleyen askerler, tam ortada ise ok talimi yapan askerler görülür. En sağda ise ordu kampına ani bir saldırı yapan bir grup savaş arabası bulunmaktadır. Mısır askerleri yapılan bu saldırıya karşılık vermekte, yakalanan iki düşman askeri ise yerde infaz edilirken görülmektedir (Yadin, 1963: 236-237).

Yapılan saldırı şu şekilde anlatılmaktadır:

“...Onların arabasına üç kişi binmekteydi, tüm silahları ile Kadeş kasabasının arkasında gizlice bekliyorlardı. Sonra Kadeş'in güney tarafından geldiler ve savaşa hazır olmayan orduya aniden saldırdılar. Sonra majestelerinin piyade ve savaş arabaları onlara karşı zayıfladı...” (Lichteim, 1976: 64).

II. Ramses, Hititler tarafından yapılan bu ani saldırıyı muhtemelen beklememektedir. Daha sonra II. Ramses'in, savaş arabasına bindiği ve tek başına Hitit savaş arabaları ile savaştığı anlatılmaktadır. Hatta bu esnada Hitit ordusunda 2,500 kadar savaş arabası bulunduğu öğrenilmektedir. Kralın, tek başına bu kadar savaş arabası ile savaşmış olması tabii ki gerçeklik dışıdır. Mısır savaş arabalarının, Hitit savaş arabalarına göre daha hafif ve hızlı olmasını fırsat bilen II. Ramses, hemen ordusunu toparlamıştır. Daha sonra Hitit kralı II. Muvatalli'nin, Mısır ordusuna ait ikinci tümenin hepsini yok ettiği ve II. Rames ve onun yanındaki birliklere saldırdığı anlatılmaktadır. Mısır ordusunun hezimete uğradığı, II. Ramses'in yenilgiden onu kurtarması için babası Amon'a seslendiği kısım kayıtlarda şöyle yer alır: (Carney, 2005: 7; Van Dijk, 2000: 289-290).

“Sonra majesteleri dört nala ilerleyerek gitti. Düşman güçlerine, yanında başkası olmadan tek başına saldırdı. Majesteleri onlara baktığında, Hatti'nin yardımına gelen birçok ülkenin birliklerini gördü. Arzawa, Maşa, Pitaşa, Kaşka, Irun, Kizzuwatna, Halap, Ugarit, Kadeş ve Lukka olmak üzere toplam iki bin beş yüz savaş arabasının kendisini çevrelemiş şekilde gördü ve şöyle dedi: Yanımda hiçbir asker yoktu, savaş arabası yoktu, Ordunun askeri yok, kalkan taşıyıcısı yok. Piyadelerim ve savaş arabalarım onlara boyun eğdi. Hiçbiri onlarla savaşmak için mücadele etmedi. Neden baba Amon? Bir babanın oğlunu görmezden gelmesi doğru mu? Benim işlerim görmezden gelinecek bir konu mu? ... Verdiğiniz bir emri bile ihmal etmedim. Çok büyük olan, Mısır'ın büyük efendisi...” (Lichteim, 1976: 64).

II. Ramses, savaşın sonucunu zafer olarak nitelendirse de aslında savaşın kazananı olmamıştır. Kral, ordusu ile birlikte birçok savaş esiri ve ganimetle eve dönmüş, Hitit kralı ile barış müzakerelerine başlamıştır. II. Ramses, Kadeş ve Amurru üzerindeki haklarından vazgeçmiş, Hitit kralı II. Muvatalli ise bölgedeki gücünü korumaya devam etmiştir (Van Dijk, 2000: 290).

“Majesteleri, piyadeleri ve savaş arabalarıyla birlikte onu koruyan tanrı ve tanrıçaları sayesinde Mısır'a döndü. Majesteleri böylece tüm ordusunu korumuş ve ona güzel övgülerde bulunulmuştu.” (Lichteim, 1976: 71).

XX. Hanedanın savaşçı bir kralı olan III. Ramses,²⁹ (MÖ 1186-1153) kendisine rol model olarak II. Ramses'i almaktadır. Onun döneminde Mısır, Yakın Doğu'da son kez belli bir güce kavuşmuştur. III. Ramses, krallığının beşinci yılında Libya, sekizinci yılında Deniz Kavimleri ve on birinci yılında ise yeniden Libyalılar ile savaşmıştır. Bu savaşlar, kendisi tarafından Luksor'da yaptırılan Medinet Habu tapınağının duvarlarına işlenmiştir. III. Rames döneminde kullanılan savaş arabaları da bu vesile ile öğrenilmektedir. Saltanatının beşinci yılında, Libyalılar Batı Delta'da isyanlar çıkarmış, bunun üzerine III. Ramses bu isyanı bastırmış ve bazı Libyalı esirleri toplayarak Mısır Ordusuna dahil etmiştir. Bu askerler, tıpkı II. Ramses dönemindeki paralı askerler gibi ordu da hizmet vermeye başlamıştır (Grimal, 1992: 271).

Libya seferini anlatan tasvire bakıldığında, sol üst köşede borazan çalan iki adam görülür. Askerlerin hepsinin ortak silahı orak biçimli kılıçlar, miğferler ve uzun mızraklardır. Kıyafet olarak uzun tunikler giymişlerdir. Tasvirin ortasında diğer insanlara oranla daha büyük şekilde tasvir edilen kral, savaş arabasına binerken görülür. Kralın arabası altı parmaklı yapılmıştır. Arabaya koşumlu atın üzerinde zırh yer almaktadır. Bu tasvirde atın başındaki sorguç stili II. Ramses döneminin devamı şeklinde görülmektedir. Kralın hemen arkasında prensler, okçular ve savaşmayacak olan yardımcı görevliler bulunmaktadır (Spalinger, 2013: 247).

Libya seferini anlatan başka bir tasvirde, III. Ramses'in hemen önünde okçular ve orak biçimli kılıç kullanan askerler ilerlemektedir. Kralın savaş arabası altı parmaklı yapılmış, yanlarına ise mızrak ve ok sadakları yerleştirilmiştir. Kralın kafasında miğfer görülmektedir. Arabaya koşumlu atların üzerinde zırh bulunmaktadır. Atların sorguçları yine dörtlü şekilde yapılmıştır.

²⁹ Taht adı Usermaatre meryamun. III. Ramses'in krallığı genellikle savaşlarla geçmiştir. Bunlardan en ünlüsü Deniz kavimleri ile yaptığı savaşlardır. III. Ramses, Suriye ve Libya üzerine de seferler yapmış, Asya'da Mısır hakimiyetini tekrar sağlamıştır (Morkot, 2003: 191). Öldükten sonra Krallar Vadisi'ndeki mezarına (KV 11) gömülmüştür (Bierbrier, 1999: 194).

Kralın önünde bir asker tarafından başka bir savaş arabası sürülmektedir. Tasvirin en altında paralı askerler yer almaktadır. Onların arkasında ise Mısır savaş arabaları ilerlemektedir (Spalinger, 2013, 247).

Deniz kavimleri³⁰ üzerine yapılan seferin tasvirinde III. Ramses, savaş arabasının üzerinde Mısır ordusu ve onu destekleyen paralı askerlerle birlikte yola çıkmaktadır (Edgerton ve Wilson, 1936: 17). Bu tasvirde kralın kafasında miğfer gözükmektedir. Kralın hemen önünde, kalkan ve yay taşıyan askerler sıralar halinde yürümektedir. Kralın arkasında ise hizmetlileri bulunmaktadır. En alt bölümde Mısır ordusuna ait savaş arabası birlikleri ilerlemektedir.

Medinet Habu'daki ilginç tasvirlerden birisi ise kralın, Deniz Kavimleri ile savaşa gitti bir esnada av yaptığı kısımdır. Kral, savaş arabası üzerinde dizginleri beline bağlamış bir şekilde aslan avlamaktadır. Kralın kafasında miğfer bulunmazken, gövdesi ve kafası arka tarafa bakmakta ve elinde yay tutmaktadır. Savaş arabasının hemen altında, yaya halde kalkan ve mızrak taşıyan askerler yer almaktadır. (Sabbahy, 192; Edgerton ve Wilson, 1936, 39). Bu tasvirin diğerlerinden farkı ise savaş arabasına koşumlu atların sorguçlarıdır. Genelde dört adet sorguç takılan atlara bu tasvirde iki sorguç takılmıştır.

Deniz Kavimleri ile yapılan savaşın tasvirinde III. Ramses, arabasında çekilmiş yayı ile düşmanlara ok atmaktadır. Savaş arabalarında kalkan ve mızraklarla donanmış iki savaşçı ve bir sürücü görülmektedir. Ayrıca yaya halde balta kullanan askerlerde savaşmaktadır. Bu tasvirde paralı askerlerin de Mısır ordusu ile birlikte savaştığı anlaşılmaktadır. Düşmanların katledildiği tasvirde, düşman eşleri ve çocuklarının, yanlarındaki malzemeleri ile birlikte iki tekerli yapılmış olan öküz arabasına bindiği görülmektedir (Breasted, 2001: 43).

“...Yabancı ülkeler adalarında birlik kurdular. Aniden savaşmak için dağıldılar ve topraklarımıza saldırdılar. Hatti, Kode, Karkamış, Arzawa ve Alaşiya bu ülkelerin karşısında duramadı. Amor'da yeni bir kamp kurdular ve halk orayı terk etti. Onlar Mısır'a saldırmak için geliyorlardı. Konfederasyonları Tjeker, Şekeleş, Denye ve Weşheş'den oluşmaktaydı. Geldikleri tüm topraklara el koydular... Şimdi majesteleri onları kuşlar gibi tuzağa düşürmeye hazır. Onlar nehir ağızlarında güçlü bir duvar gibi durmakta ve tam donanımlı savaş gemileri bulunmaktaydı. Dağlarda kükreyen aslanlar gibiydiler. Ancak majestelerinin askerleri Mısır'ın seçilmiş güçlü savaşçılarından oluşmaktaydı. Savaş arabaları ve onu kullanan askerler çok güçlüydü. Majesteleri, düşmanı atının toynakları altında ezmek için hazırlandı. Onlar korkudan titriyordu...” (Pritchard, 1969: 262).

SONUÇ

Tarih sahnesine yük ve eşya taşımını kolaylaştırmak için çıkan arabalar, zamanla geliştirilerek savaş arabalarına dönüştürülmüştür. Eskiçağ savaş tarihini ciddi anlamda etkilemiş olan ve silah niteliği kazanan bu araçlar, ilk defa Sümerler tarafından savaş meydanlarında kullanılmıştır. Bu ilk model savaş arabalarına merkepler koşulmuştur. Mezopotamya dışında

³⁰ MÖ. XIII. yüzyılın sonlarında, Sicilya ve Ege bölgesinden gelerek, başta Anadolu olmak üzere, Suriye, Kıbrıs ve Mısır'a kadar olan bölgeleri istila eden kavimlere verilen isimdir. İlk defa 19. Yüzyılda Gaston Maspero tarafından önerilen bu isim araştırmacılar tarafından genel kabul görmüştür (Burney, 2004: 247-248).

Orta Asya'da ortaya çıkan Sintaşa ve Petrovka kültürlerine ait kazı çalışmalarında araba kalıntıları ortaya çıkarılmış, ancak yapılan çalışmalar sonucunda bunların Mezopotamya tipi savaş arabalarına benzemediği ve savaş arabasından ziyade yük taşımacılığında kullanıldığı ispatlanmıştır. İlk defa parmaklı tekerler bu kültürlerin içerisinde görülmüştür. Bu kültürün farklı bir özelliği ise arabalara atların koşulmuş olmasıdır.

Savaş arabalarının en önemli parçası olan atların, koşulmadan önce birtakım eğitimlerden geçtikleri belgelerle kanıtlanmıştır. Bu eğitim sürecinden atlar, arabaları çekerken daha güçlü ve savaş ortamından korkmaz hale gelmişlerdir. Eskiçağ krallıklarında, savaş arabalarının ortaya çıkardığı büyük giderler, sadece aristokrat kesimin kullanabilmesine yol açmıştır.

Hititler, savaş arabasına gereken önemi vermiş ve kendilerince geliştirmişlerdir. Hitit kralları, savaş arabasının gücünü bildiğinden komşu krallıklarla antlaşmalar yapmış, ordusuna ek savaş arabası desteği sağlamıştır. Hititler, savaş arabasında hıza değil de manevra kabiliyetine önem vermiş, tekerleri kabinin hemen ortasına yerleştirmişlerdir. Dikdörtgen planlı arabanın kabini, savaş meydanlarında güçlü kalabilmesi için hayvan derileri ile desteklenmiştir. Hititler, savaş arabalarına Hitit görsel kaynakları çok az olmasından dolayı arabaların şekli ve kullanımını hakkında bilgilerimiz sınırlı kalmıştır.

Mısır krallığı, savaş arabasını yabancı kavimlerin istilası sonrası tanımış, onlardan savaş arabası teknolojisini almışlardır. Mısır arkeolojik kalıntıları, savaş arabalarının görsellerini içeren zengin bir içeriğe sahip olduğundan, savaş arabalarına dair bilgiler elde etmemizi sağlamıştır. Mısır savaş arabalarının, rakipleri olan Hititlere göre farklı yapıldığı görülmüştür. Mısırlılar, manevra kabiliyetine yerine hıza önem vermiş, tekerleri kabinin arkasına yerleştirmişlerdir. Başlarda dört parmaklı tekerler zamanla altı parmak sayısına ulaşmış, kabinler tamamen hayvan derisi ile kaplanmış. Mısırlılar, savaş arabasının yanlarına ok sadakları ve mızrak sadakları yerleştirmişler ve arabanın üzerindeki mürettebata kolaylıklar sağlamışlardır. Savaş arabaları XVIII. Hanedan döneminin vazgeçilmez silahı haline gelmiş ve Mısırlıların birçok savaşı kazanmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu*. İstanbul: Tübitak yay.
- Alparslan, M. (2002). "Artukka: Assuwa Ülkesi ve Lokalizasyonu", *Anadolu Araştırmaları*, 16, 23-35.
- Alparslan, M. (2011). "Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarhuntaşşa", *Aktüel Arkeoloji*, 21, 46-57.
- Anglim, S.- Jestice, P. vd. (2002). *Fighting Techniques of the Ancient World (3000 BC to 500 AD): Equipment, Combat Skills and Tactics*. New York: Thomas Dunne Books, St Martin's Press.
- Bahar, H. (2005). "Tarhuntaşşa Araştırmaları 1994-2002", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 83-117.
- Beckman, G. (1995). *Hittite Diplomatic Text*. Atlanta: Scholar Press.

- Bierbrier, M.L. (1999). *Historical Dictionary of Ancient Egypt*. London: Scarecrow Press.
- Bourriau, J.D. (2000). The Second Intermediate Period (1600-1550 BC.). I. Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt*. (172-207). Oxford: Oxford University Press.
- Bradford, A.S. (2001). *With Arrow, Sword and Spear: A History of Warfare in the Ancient World*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.
- Breasted, J.H. (1903). *The Battle of Kadesh, A Study in the Earliest Known Military Strategy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Breasted, J.H. (2001). *Ancient Records of Egypt I*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bryan, B.M. (2000). The 18th Dynasty before the Amarna Period (1550-1351 BC.). I. Shaw (Ed.), *The Oxford History of Ancient Egypt* (207-264). Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2007). *Hittite Warrior*. New York: Osprey Publishing.
- Bryce, T. (2019). *Warrior of Anatolia: A Concise History of the Hittites*. London-New York: I.B Tauris.
- Burney, C.A. (2004). *Historical Dictionary of Hittites*. Toronto and Oxford: Scarecrow Press.
- Calver, A.M. (2013). Vehicle of the Sun: The Royal Chariot in the New Kingdom. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.). *Chasing Chariots Preceedings of the First International Chariot Conference 2012*, (45-72). Leiden: Sidestone Press.
- Carney, R. (2005). "The Chariot: A Weapon that Revolutionized Egyptian Warfare", *History Matters*, II, 1-10.
- Carter, H. ve Mace, A.C. (1977). *The Discovery of the Tomb of Tutankhamen*. New York: Dover Publications.
- Ceram, C.W. (2008). *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler*. Hayrullah Örs (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chondros, T.G.- Milidoris, F.G. vd. (2016). "The Evolution of the Double Horse Chariot from the Bronze Age", *FME Transactions*, 44, 229-236.
- Cotterell, A. (2005). *Chariot: From Chariot to Tank, The Astounding Rise and Fall of the World's First War Machine*. New York: The Overlock Press.
- Dawson, D. (2001). *The First Armies*. London: Cassell.
- Edgerton, W.F. ve Wilson, J.A. (1936). *Historical Records of Ramses III. The Text in Medinet Habu 1-2*, Chicago: University of Chicago Press.
- Fields, N. (2006). *Bronze Age War Chariots*. New York: Osprey Publishing.
- Goetze, A. (1963). "Warfare in Asia Minor", *Iraq*, 25, 124-130.
- Grimal, N. (1992). *A History of Ancient Egypt*, I. Shaw (Çev.). Oxford: Blackwell.
- Gurney, O.R. (1990). *Hititler*. Pınar Arpaçay (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe – Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yay.

- Hackett, J. (1989). *Warfare in the Ancient World*. London: Sidgwick and Jackson.
- Hallo, W.W. ve Younger, K.L. (2003). *The Context of Scripture. Monumental Inscriptions from the Biblical World*. Leiden: Brill.
- Hamblin, W.J. (2006). *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn History*. London: Routledge.
- Healy, M. (1993). *The Warrior Pharaoh Rameses II and the Battle of Qadesh*. USA: Osprey Publishing.
- Hernandez, D. ve Roberto, A. (2014). "The Role of the War Chariot in the Formation of the Egyptian Empire in the Early 18th Dynasty", *Studien zur Altgyptischen Kultur*, 43, 109-122.
- Herslund, O. (2018). Text, Writing and Language of New Kingdom Egypt. A.J. Veldmeijer, S. Ikram (Ed), *Chariot in Ancient Egypt, The Tano Chariot, A Case Study (150-199)*. Leiden: Sidestone.
- Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi*. Zehra Aksu Yılmaz (Çev.). İstanbul: Kabcacı yay.
- Hotten, H. (1981). *Die Apologie Hattusilis III*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Jestice, P.G. (2010). *Ancient Egyptian Warfare*. New York: GS Learning Library.
- Keagen, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi*. Fusun Doruker (Çev.). İstanbul: Gençlik yay.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*, Köln: Brill.
- Laroche, E. (1971). *Catalogue des Textes Hittites (CTH)*. Paris: Klencksieck.
- Leick, G. (2010). *Historical Dictionary of Mesopotamia*. United Kingdom: The Scarecrow Press.
- Lichtheim, M. (1976). *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings 2*, Berkeley: University of California Press.
- Littauer, M.A. ve Crouwel, J.H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in The Ancient Near East*. Leiden: Brill.
- Littauer, M.A. ve Crouwel, J.H. (1996). "The Origin of the True Chariot", *Antiquity*, 70, 934-939.
- Lorenz, J. ve Schrakamp I. (2011). "Hittite Military and Warfare", H. Genz, D.P Mielke (Ed.). *Insight into Hittite History and Archaeology (125-152)*. Leuven, Paris: Walpole MA.
- Macqueen, J.G. (2013). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. Esra Davutoğlu (Çev.). Ankara: Arkadaş yay.
- Messerschmidt, L. (1903). *The Hittites*. London: David Nutt.
- Moortgat, A. (1969) *The Art of Ancient Mesopotamia*. London: Paidon Press.
- Morkot, R.G. (2003). *Historical Dictionary of Ancient Egypt*. London: Scarecrow Press.
- Murnane, W.J. (1985). *The Road to Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of Kings Sety I at Karnak*. Chicago: Illinois.
- Nardo, D. (2009). *Science, Technology and Warfare in Ancient Mesopotamia*. USA: Lucent Press.

- Oppenheim, A.L. (1967). *Letters from Mesopotamia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Piggott, S. (1968). "The Beginnings of Wheeled Transport", *Scientific American*, 219/2, 82-90.
- Pinheiro, E.M.M. (2010). *The Origin and Spread of the War Chariot*, (Yüksek Lisans Tezi) Universidade Nova de Lisboa, Portugal.
- Pritchard, J. (Ed.). (1969). *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton: PUP.
- Redford, D.B. (1992). *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Ricke, H.- Hughes, G.R., vd. (1967). *Beit el-Wali Temple of Ramesses II*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago Press.
- Sabbahy, L. (2013). Depictional Study of Chariot Use in New Kingdom Egypt. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.), *Chasing Chariots Proceedings of the First International Chariot Conference 2012*, (191-202). Leiden: Sidestone Press.
- Sabbahy, L. (2018). Context of Use and Iconography of Chariots in the New Kingdom. A.J. Veldmeijer ve S. Ikram (Ed.). *Chariot in Ancient Egypt, The Tano Chariot, A Case Study* (120-149). Leiden: Sidestone.
- Spalinger, A. (2005). *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*. USA: Blackwell Publishing.
- Spalinger, A. (2013). Egyptian Chariots: Departing for War. A.J. Veldmeijer, S. Ikram (Ed.). *Chasing Chariots Proceedings of the First International Chariot Conference Cairo 2012*, (237-256). Leiden: Sidestone Press.
- Stillman, N. ve Tallis, N. (1984). *Armies of the Ancient Near East 3.000 BC to 539 BC*. England: Wargames Research Group.
- Trimm, C. (2017). *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East*. Atlanta: SBL Press.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu 1*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay.
- Ünal, A. (2013). "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı, *Çorum Kültür Sanat: Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*, 14, 40-66.
- Van Dijk, J. (2000). The Amarna Period and the Later New Kingdom (1352-1069 BC). I. Shaw (Ed.). *The Oxford History of Ancient Egypt (265-307)*. Oxford: Oxford University Press.
- Wallenfels, R. (ed.) (2000a). *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students II*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Wallenfels, R. (ed.) (2000b). *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students III*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Weir, W. (2005). *50 Weapons That Changed Warfare*. USA: New Page Books.
- Williams, B. (2002). *Ancient Egypt War and Weapons*. Oxford: Harcourt Educations.
- Winter, I. (1985) "After the Battle is Over: Stele of the Vultures and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East". H.L Kessler ve S. Simpson (Ed.),

Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages (11-32). Washington, DC: National Gallery of Art.

Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands*. New York: McGraw-Hill Book.